

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Shipley, Lucy **Etruscii** / Lucy Shipley;

trad. de Daniela-Rodica Fudulu. București: Herald, 2019

ISBN 978-973-111-736-2

I. Fudulu, Daniela-Rodica (trad.)

94

Pentru noutăți și comenzi

vizitați site-ul nostru:

www.edituraherald.ro

sau contactați-ne la:

office@edituraherald.ro

OP.10 - CP.33 Sect. II București

Tel: 021.319.40.60, 021.319.40.61

Fax: 021.319.40.59, 021.319.40.60

Mob: 0744.888.388, 0771.664.320

The Etruscans: Lost Civilizations

by Lucy Shipley was first published by Reaktion Books, London,

UK, 2017, in the *Lost Civilizations* series

Copyright © Lucy Shipley 2017

Rights arranged through Livia Stoia Literary Agency

LUCY SHIPLEY

ETRUSCII

Traducere din limba engleză de

DANIELA FUDULU

EDITURA **HERALD**
București

ne Marshall, Denise Allen și Oliver Gilkes m-au învățat cum se scrie (pentru tipuri foarte diferite de public). Părinții mei m-au învățat cum să gândesc: un dar încă și mai prețios.

Cea mai mare parte a acestei cărți a fost scrisă în timpul primului an de viață al fetei mele – ar fi fost o misiune imposibilă dacă nu m-aș fi bucurat de ajutorul neobosit al soțului meu și de capacitatea celei mici de a dormi și de a mânca pe muzica tastelor mele. Phil și Silvia, această carte vă este dedicată vouă, amândurora.

Cuprins

Cronologie	5
Prolog	11
1. De ce sunt importanți etruscii?	16
2. Unde este acasă?	31
3. Ouă de struț și vase orientale	55
4. Ulcioare și prejudecăți	75
5. Putred de bogat, sărac de nu te vezi	99
6. Statutul femeii etrusce	119
7. Nicăieri nu-i ca acasă	137
8. Sex, iluzii și etrusci	155
9. Texte bandajate	173
10. Ficații au... cuvântul	193
11. Să facem față uitării	213
Note	231
Lecturi suplimentare	259
Mulțumiri	261

Muzicant etrusc, imagine din Mormântul tricliniului, Tarquinia.

Prolog

Civilizații pierdute. Sintagma evocă imaginea lui Indiana Jones gonind prin deșert și ale unor îndrăzneți exploratori victorienți croindu-și drum prin jungla deasă. Acești eroi cu maxilare proeminente sunt în căutarea unei cetăți ascunse în pădure sau îngropate sub nisipuri – arhetipul unei civilizații pierdute. Ca să fim cinstiți, există locuri în lume unde chiar se poate observa acest amestec îmbătător de cutezanță nesăbuită și arheologie: emblematicele temple din Angkor, înconjurate de o pădure tropicală din care se înalță aburi; primul contact cu Machu Picchu, situat sus, în Anzi. Relatările de secol XIX ale acestor descoperiri sunt subiect de legendă. Vorbim, însă, despre o legendă cu mari cusururi. În ambele cazuri, exploratorii occidentali au găsit un loc despre care băștinașii știau deja tot ce era de știut. Însăși sintagma „civilizație pierdută” este o denigrare: descendenții moderni nu pot avea vreo legătură cu cei care au clădit cândva aceste monumente impresionante. Sintagma insinuează că khmerii de astăzi sau populația indigenă din Anzi nu au nimic de-a face cu strămoșii lor și pot fi, prin urmare, tratați necorespunzător de către coloniști. O „civilizație pierdută” trebuie să fi fost pierdută, uitată din rea-voință de urmași nedemni. Apoi ea poate fi „găsită” de arheologi, scoasă la iveală cu instrumentele lor, comorile ei pot fi expediate către muzee, iar viețile oamenilor care au făcut parte din ea discutate în reviste eru-

dite. Cu toate acestea, caracterul misterios se păstrează, garantând o separare între cei vii și cei morți, întreținând iluzia unor vremuri mai bune, a unei cunoașteri date uitării, a unei legături scindate.

La capătul opus al fanteziei arheologice a „civilizației pierdute” se află ideea că popoarele din trecut erau „la fel ca noi”. Când sursele textuale supraviețuiesc și sunt inteligibile, putem citi în ele cuvintele unor oameni de mult dispăruți, ocupați cu viețile lor mărunte. Scrisori către prieteni sau solicitări de provizii, invitații la agape sau muștrări aduse copiilor obraznici: aceste documente au meritul de a scoate în evidență aspecte din viața cotidiană. De asemenea, textele permit societății moderne să susțină că împărtășește și ea unele dintre valorile comunităților antice, să declare cu mândrie că aderă la filosofii și concepte definite de gânditori și de oameni politici care au murit cu mii de ani în urmă. Exemplele clasice aici sunt culturile antice greacă și romană, declarate surse ale sistemelor politice europene, ale drepturilor cetățenești, ale gloriei militare și ale multor altor lucruri. Nu discutăm despre aceste civilizații ca fiind pierdute, pentru că ele sunt încă actuale. Amestecul de viață cotidiană și de idealuri înalte reliefat în aceste texte duce la recunoaștere și aprobare: acești oameni erau exact ca noi, erau exact cum ne-am dori și noi să fim. Aspectele mai întunecate sunt date la o parte: este vorba despre oameni ai trecutului pe care îi cunoaștem sau pe care credem că-i cunoaștem.

Acestea sunt două tipuri de reacții extreme față de popoarele din trecut: recunoaștere și înstrăinare; apropiere și îndepărtare. Totuși, între aceste extreme există reacții emoționale mai complexe și mai subtile față de niște societăți care nu ne sunt nici ispitor de familiare și nici supraviețuitoare emblematică ale altor vremuri. Acestea pot fi asimilate lumii moderne sau transformate în mit și puse deoparte, trase spre

un capăt sau altul al balanței pomenite mai sus, în funcție de ceea ce ne dorim de la ele. Mare parte a preistoriei europene eșuează în acest vid straniu, atașând cu de-a sila nume din literatură unor grupuri umane cândva vii, evocate pentru a susține cutare sau cutare idee a unui anumit tip de naționalism. Miturile se potrivesc de minune unor comunități antice, fiind derivate parțial din informațiile răspândite în Atena sau Roma, parțial din fantasmalele renaștentiste, parțial din redescoperirea lor în secolul al XIX-lea. Această lume care trăiește înainte de apariția scrierii poate fi reconfigurată ca o copie a lumii moderne, interpretând dovezile astfel încât să se potrivească zilelor noastre. Miturile acestea sunt persistente și pot avea efectul împingerii unei societăți antice către un capăt sau altul al balanței, spre ideologii coloniale privind civilizațiile pierdute sau spre iluzii utopice de familiaritate.

Tema acestei cărți este o astfel de comunitate preistorică. Viețile a mii de oameni, locurile în care au trăit, lucrurile pe care le-au lăsat în urmă – toate au fost puse laolaltă pentru a crea mitul unei civilizații pierdute. Și nu este cel mai vechi exemplu al acestui clișeu: onoarea aceasta le revine, probabil, minoicilor, ei fiind locuitorii cei mai plauzibili ai Atlantidei. Dar mitul etruscilor a început în Antichitate, s-a intensificat la curțile italiene de la sfârșitul Evului Mediu și din Renaștere, a însuflețit revoluția de la începutul veacului al XIX-lea și s-a strecurat pe ecranul fascismului. Și astăzi este în plină forță, inspirând romane de dragoste pentru adolescenți și filme de groază, în timp ce primarii și agențiile de turism se chinuie să vândă bilete de vizitare a siturilor arheologice, iar cercetătorii poartă discuții aprinse pe marginea unor întrebări puse pentru prima oară în urmă cu 2 000 de ani. De ce este atât de durabil mitul etrusc, povestea unei civilizații pierdute din interiorul Europei? De unde provine acesta și în ce punct se intersectează cu dovezile arheologice pe care le deținem?

Si, mai cu seamă, este acest mit o poveste „adevărată”, demnă să tot fie depănată?

Deși au fost un popor care a pus sub semnul întrebării puterea Greciei și a amenințat pretențiile de superioritate ale romanilor, etruscii rămân bine camuflați dincolo de mitologia pe care aceste două culturi le-au impus-o și pe care continuăm să o implicăm în discuție, asta dacă măcar ne sinchisim să ne gândim la ei în vreun fel. În universul închipuit al trecutului, gloria Romei aruncă o umbră imensă asupra Peninsulei Italice. Vecini, rivali și, în cele din urmă, inamici răpuși – relația dintre cele două culturi a fost ambivalentă. Scriitorii romani înfățișează regi etrusci conducându-și cetățile, dar alungați din fruntea acestora. Cultura romană a reinventat vestimentația și jocurile funerare etrusce ca simboluri culturale, dar armatele romane au pustiit centrul etrusc al Toscanei pe măsură ce zona de influență a cetății s-a extins spre nord. Asediul cetății Veii, din 396 î.Hr., a însemnat pentru etrusci începutul sfârșitului – și totuși, inscripțiile bilingve etrusce și latine au continuat să fie scrise și citite vreme de multe secole după aceea. Cu toate acestea, pe măsură ce sfera de influență a Romei creștea, legăturile cu etruscii au fost în mare parte date uitării – și, cu siguranță, așa stau lucrurile în privința impresiilor moderne despre trecutul poporului italian. Combinația amețitoare de intimitate și de stranietațe, amestecul umorului de budoar și al crimelor organizate de stat, care sunt emblema viziunii moderne asupra Romei, lasă puțin spațiu pentru locuitorii mai vechi și mai complecși ai Peninsulei Italice. Etruscii, atunci când și dacă apar în subconștient, sunt definiți de o poezie victoriană pe jumătate uitată (dușmanii bravului Horațiu, păzitorul porții¹) și de un muzeu prăfuit din provincia Chianti, vizitat doar în weekenduri. Miza cărții de față este să schimbe această stare de fapt. Vreau să expun mitul etruscilor ca civilizație pierdută și

să vă fac cunoscute dovezile arheologice care spun o poveste mai profundă. Dacă ați pus mâna pe acest volum, probabil că sunteți interesați de trecut, de întâmplările și destinul unor popoare de mult apuse. Scopul acestei cărți este să vă determine să puneți întrebări, să descoperiți mai multe: despre etruscii înșiși și despre crearea și manipularea mitului lor.

De ce sunt importanți etruscii?

Unul dintre cele mai impresionante obiecte care ne-au rămas din perioada etruscă este ascuns de priviri indiscrete în colosalul Muzeu Luvru din Paris. Dacă vă puteți croi drum dincolo de *Victoria din Samothrace* și dacă vă puteți dezlipi de lângă *Mona Lisa*, în spatele lor veți găsi o sculptură fascinantă. Este reprezentarea unui bărbat și a unei femei, surprinși într-o postură de o profundă intimitate. Stau sprijiniți pe coate, corpul femeii fiind ascuns în curbura corpului bărbatului, picioarele, lungi, le sunt apropiate, tălpile lui dezgo-lite adăpostindu-se în apropierea tălpilor ei vârâte în ghetе cu vârful ascuțit. Sunt aproape în mărime naturală, astfel că, apropiindu-te de ei, poți privi două perechi de ochi de o formă foarte specială, migdalată. Pe fiecare chip de lut, sub ochi, stă un zâmbet abia schițat – gurile lor sunt ușor deschise, având colțurile ridicate, cu o umbră de amuzament gravată în expresiile lor identice. Amândoi gesticulează – femeia este surprinsă în ceea ce pare a fi spunerea unei povești. Bărbatul își sprijină un braț pe umărul ei, stând proptit în celălalt cot – chipul lui este foarte puțin întors în direcția partenerei sale. Reprezentarea hainelor este plină de duioșie, acestea căzând în falduri bogate pe lavița pe care cei doi sunt așezați – nici pernuțele somptuoase care sprijină îmbrățișarea nu sunt uitate în această reprezentare a bogăției, a încrederii în sine și

a complicității. Cuplul perfect, demn de a împodobi paginile oricărei reviste moderne de scandal.

Există și o a doua materializare a acestei sculpturi într-unul dintre cele mai minunate și totuși cel mai puțin vizitate muzee din Roma, Muzeul Național Etrusc, găzduit în extrem de degradatul *palazzo** din Villa Giulia. Cele două sculpturi provin din același loc – un orașel din nordul Romei, astăzi aproape pe de-a-ntregul uitat, în pofida faptului că se află pe lista UNESCO. Cerveteri, în Antichitate Caere, a fost una dintre cele mai mărețe cetăți din Italia preromană. Bărbatul și femeia înfățișați la Luvru și omologii lor din Roma făceau parte din înalta societate a cetății, o comunitate ștearsă complet, ale cărei singure urme pot fi găsite în mormânt. Aceste sculpturi nu sunt doar agreabile din punct de vedere estetic, menite să împodobească o casă sau un templu, așa cum este cazul multora dintre comorile colecției de la Luvru. Sculpturile aveau o menire, un scop de îndeplinit: erau sarcofage ale morților.

Dar cine erau acești oameni? Care era în realitate relația dintre ei? Este postura lor de îndrăgostiți o poză teatrală pentru lumea de apoi, în timp ce în viața reală își croiau drum printr-o căsnicie amară, ciondănindu-se și cicălindu-se? Cum a ajuns familia lor îndeajuns de bogată pentru a-i putea înmormânta în acest fel și de ce a ales aceasta să-și cheltuiască resursele câștigate cu greu pe ceva de care, în mod evident, beneficiarii nu se mai puteau bucura? Cum a murit perechea? Aveau copii cei doi? Privind aceste chipuri, se declanșează sute de întrebări la care gurile de teracotă nu vor putea nicicând să răspundă. Fiecare descoperire arheologică, de la cea mai neînsemnată bucățică de țiglă până la bijuterii de aur ostentative, are acest efect. Declanșează o serie de nedumeriri care se reduc, de fapt, la o preocupare esențială și la o com-

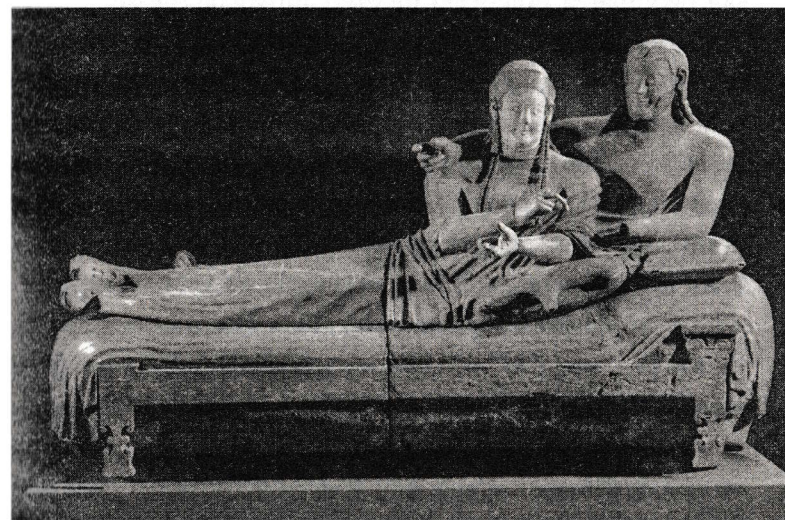
* „Palat” (în original în limba italiană). (N. tr.)

parare fundamentală: cum au trăit acești oameni? Și cum ne afectează ei viața? Oamenii își puneau deja aceste întrebări la numai câteva secole după ce etruscii dispăruseră ca civilizație distinctă. De atunci, am continuat să propunem răspunsuri, creând un hățiș de idei legate de ce însemna să fii etrusc. Să căutăm să ne întrebăm din nou cine erau oamenii aceștia, cum trăiau ei și ce impact au viețile lor asupra alor noastre înseamnă să ne aventurăm din nou pe aceste terenuri intelectuale sterpe. De ce am inițiat un asemenea demers? Deoarece vestigiile și rămășițele vieții și ale morții etruscilor, precum și chestiunile cu care ne obligă să ne confruntăm, sunt deosebit de importante pentru lumea modernă – întrebările dificile și răspunsurile complexe ce compun arheologia etruscă sunt analoge unora dintre cele mai sumbre și mai complicate probleme ale propriilor noastre vieți.

Sarcofagul soților (cca 520 î.Hr.) este unul dintre cele mai renumite simboluri ale lumii etrusce și constituie un punct de plecare ideal pentru o călătorie printre aspectele fundamentale care caracterizează modul în care gândim despre locuitorii ei. O înmormântare, oricât de fascinantă ar fi ea, nu este suficientă pentru a scrie o carte. Fiecare dintre capitolele următoare se concentrează asupra unui artefact sau a unui loc: un obiect sau un spațiu care ridică o problemă esențială despre etruscii care l-au făcut sau care au locuit în el. Există o colecție amplă, în continuă creștere, de artefacte etrusce: nu vi le pot prezenta pe toate fără să apelez la pagini întregi de descrieri de vase sau la discuții savante, interminabile, despre tehnici de prelucrare a metalelor. În schimb, axându-ne asupra unui singur obiect sau loc, doresc să vă atrag atenția asupra unui exemplu particular. Există și alte sarcofage, ulterioare exemplarelor de la Luvru sau de la Villa Giulia. Vi le-aș putea descrie pe toate, dar nu ne-am apropiat câtuși de puțin de întrebarea esențială: cine erau membrii acestui cuplu și

cum arătau viețile lor? Un singur obiect sau loc poate ridica întrebări esențiale, iar această carte discută tocmai despre aceste întrebări.

De ce ne îndreptăm atenția asupra arheologiei? Pentru că tocmai materialitatea, corporalitatea, soliditatea și durabilitatea *lucrurilor*, precum și modul insidios în care se strecoară ele în fiecare ungher al vieților noastre, le fac atât de convingătoare. Ne spunem că trăim într-un univers din ce în ce mai mult bazat pe digital – dar încă sunt create cuvinte și imagini, încă se spun povești prin intermediul lucrurilor. Apelăm, în continuare, la obiecte pentru a ne înfățișa lumii; obiectele pe care le posedăm sunt încă elementele care ne definesc. Sunt de părere că, în această privință, trecutul nu este deloc diferit. Prin intermediul obiectelor putem ajunge la oamenii care le-au făcut, le-au utilizat și care, în cele din urmă, s-au debarasat de ele – proiectele lor de creație sunt la fel de atașate de obiecte ca și ale noastre. Și întotdeauna

Sarcofagul Soților de la Cerveteri, realizat din teracotă, descoperit în timpul excavațiilor din secolul al XIX-lea și aflat astăzi la Muzeul Luvru din Paris.

aceste lucruri conțin întrebări fundamentale referitoare la modul în care alegem să fim în lume, întrebări care dau sens acțiunilor și reacțiilor noastre, întrebări care schimbă și contestă felul în care gândim și ceea ce simțim. Întrebările și obiectele – cele două temeuri ale experienței umane.

Fiecărui obiect îi corespunde o întrebare-cheie, una care este încă deosebit de relevantă. O serie de texte completează veacurile dintre artefactul etrusc și întrebarea zilelor noastre. Aceste scrieri sunt rezultatul muncii unor oameni interesați de etrusci, dar blocați în propriile epoci și vieți. Experiența lor în legătură cu lumea în care trăiau le-a nuanțat în fel și chip opiniile despre obiectele cu care intrau în contact și au dus la apariția poveștilor pe care le-au spus. Acest lucru este lesne de observat în unele cazuri – este destul de simplu de presupus că un călugăr medieval va fi avut o anumită intenție scriind despre etrusci. Subordonarea politică explicită este, de asemenea, adeseori evidentă – propaganda renașcentistă sau defăimarea practică de greci nu au pic de subtilitate. Totuși, există și forme mai greu de sesizat de manipulare a faptelor și a poveștilor etrusce. Interpretările arheologice sunt cele mai subtile dintre acestea. Sunt la fel de imperfecte, la fel de subiective precum izvoarele scrise, și aceasta din cauza faptului că sunt produse de oameni, iar oamenii sunt ei înșiși produsul propriilor experiențe. Chiar și atunci când luăm în considerare știința pură, fie că este vorba despre genetică sau despre colectarea polenului, interpretarea aparține tot unui om. Un om cu un scop ineluctabil, internalizat. Prin urmare, această carte are în vedere la fel de mult oamenii care au relatat aceste povești, pe cât îi are în vedere pe etruscii înșiși.

Lucrarea de față este organizată într-o ordine cronologică inexactă, care impune o scurtă introducere. Împărțirea timpului în etape este plăcerea secretă a oricărui arheolog,

separând clar trecutul în secțiuni ușor de mânuit, simplificând sarcinile de lucru prin luarea în considerare a unor intervale de timp uriașe. Uneori aceste etape sunt definite de evenimente particulare; totuși, când arheologii vorbesc despre diferite perioade, cel mai adesea se referă la modificări treptate ale stilului obiectelor. Se face apoi presupunerea că acestea marchează schimbări în stilul de viață al proprietarilor și al producătorilor. Pe de altă parte, aceste modificări ale obiectelor nu au loc peste noapte. Sunt, din contră, tranziții approximate, care nu pot fi legate exact de deceniile și de secolele cărora li se potrivesc, cu atât mai puțin urmărite până într-un moment zero transformativ, la un moment x dintr-o după-amiază ploioasă de marți. Acest gen de transformare se suprapune peste evenimentele istorice, în special pe parcursul preistoriei, când există o carență evidentă de evenimente pe care să ne bazăm. Modificările culturale sunt supralicite și manipulate pentru a descrie intervale de timp care nu au sens în termenii unei vieți omenești. Adeseori acestea primesc nume care exprimă mai mult prejudecățile celor care atribuie acel nume decât ce se petrece, realmente, în arhivele arheologice.

De exemplu, în terminologia tradițională a arheologiei etrusce, perioada de timp dintre anii 780 și 629 î.Hr. este cunoscută în centrul Italiei ca perioada orientalizantă, datorită popularității unui stil de construcții percepute ca fiind influențate de contactul cu Orientul Apropiat. Așadar, un interval de timp, 160 de ani – echivalentul a patru-cinci generații umane – este înghesuit într-o singură etapă. Gândiți-vă la câte lucruri se întâmplă pe durata unei singure generații. Sau fie și numai pe parcursul unui singur deceniu. Deși în lumea modernă viteza modificărilor pare accelerată de evoluția cunoștințelor tehnologice și de impactul acestora asupra vieților noastre, estomparea acestei durate temporale și a po-